

اسلام و محیط زیست

کام‌هایی به سوی فقه زیست‌محیطی

تألیف:

حسین احمد الخشن

ترجمه:

حمیدرضا شیخی

سرشناسه	خشن، حسین احمد.
عنوان و نام پدیدآور	اسلام و محیط زیست / حسین احمدالخشن؛ مترجم حمیدرضا شیخی.
مشخصات نشر	مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۴۶۴ ص.
شابک	978-600-06-0106-5
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبا.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۴۵۳.
عنوان قراردادی	الاسلام و البيئة خطوات نحو فقه بیئی . فارسی.
موضوع	حفاظت محیط زیست -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.
موضوع	Environmental protection -- Religious aspects -- Islam
موضوع	طبیعت -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.
موضوع	Nature -- Religious aspects -- Islam
شناسه افزوده	شیخی، حمیدرضا، ۱۳۳۷ - مترجم.
شناسه افزوده	بنیاد پژوهشهای اسلامی.
شناسه افزودنی	Islamic Research foundation
رده دیویی	۲۹۷ / ۴۰
رده کنگره	۳۹۵ / ۵ / ۵ / خ / ۲۳۰ BP
شماره کتابشناسی ملی شماره	۳۶۵۰۰۲

اسلام و محیط زیست

گام‌هایی به سوی فقه زیست‌محیطی

حسین احمدالخشن

ترجمه حمیدرضا شیخی

ویراسته محمد طاهر چهارجوی

چاپ اول: ۱۳۹۵ / ۵۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۱۸۶۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۲۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۲۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۱۷ سخن ناشر.....
۱۷ سخن ناشر مقدمهٔ چاپ دوم.....
۱۷ به سوی آگاهی زیست محیطی.....
۱۸ امنیت زیست محیطی.....
۲۰ ۱- آگاهی زیست محیطی.....
۲۰ ۲- قوانین زیست محیطی.....
۲۱ ۳- تربیت زیست محیطی.....
۲۳ مقدمهٔ چاپ اول.....
۲۷ محیط زیست: خطرها و چالش‌ها.....
۲۹ عوامل آلودگی.....
۳۱ آیا آلودگی مالیاتی برای پیشرفت زندگی است؟.....
۳۳ فصل یکم: اسلام و محیط زیست از دیدگاه اسلامی.....
۳۵ جانشین خدا و نقش او در آبادانی زمین.....
۳۶ زمین، جایگاه استقرار.....
۳۹ جانشینی خدا و مقتضیات آن.....
۴۱ بهره‌برداری، نه تخریب.....

- ۴۲..... جانشینی خدا و آبادسازی زمین
- ۴۴..... آبادسازی زمین
- ۴۵..... مسئولیت در برابر آبادانی و سازندگی
- ۴۶..... انسان و محیط زیست: خویشاوندی و دوستی
- ۴۷..... انسان و ارتباط با طبیعت
- ۴۸..... عدم بازگشت به جامعه ابتدایی
- ۵۰..... عبادت در سایه طبیعت
- ۵۰..... پیوند «نفس» با طبیعت
- ۵۱..... پیوند «اطم»
- ۵۲..... پیامبران و درستی وطن
- ۵۴..... دلتنگی برای وطن
- ۵۴..... عشق به وطن و سازندگی کشور
- ۵۵..... وطن دوستی و ایمان
- ۵۵..... وطن و وظیفه امنیت
- ۵۷..... تجاوز به طبیعت، مسئولیت انسان و ادیان
- ۵۸..... مسئولیت ادیان
- ۵۸..... بی‌همتایی متن قرآن
- ۶۰..... گرایش زمینی
- ۶۱..... بحران زیست محیطی در کشورهای اسلامی
- ۶۴..... افزایش جمعیت و تأثیر آن در منابع طبیعی
- ۶۴..... نظریه مالتوس
- ۶۵..... دیدگاه قرآنی
- ۶۹..... حمایت از طبیعت یا حمایت از انسان
- ۷۱..... محیط زیست و بهداشت انسان

۷۵	تجربه اسلامی- تاریخی در حفاظت از محیط زیست
۷۹	فصل دوم: اسلام و محیط زیست (مفاهیم و قوانین)
۸۱	محور اول
۸۱	نقش مفاهیم عقیدتی و اخلاقی در حفاظت از محیط زیست
۸۱	رابطه دین با محیط زیست
۸۲	نقش محیط زیست در ساختار عقیدتی
۸۷	اسلام و قوانین زیست محیطی
۸۹	مفاهیم اخلاقی حفظ محیط زیست
۸۹	اصلاح محیط زیست اصلاح انسان
۹۱	۱- زهد و وارستگی از دنیا
۹۳	۲- اعتدال و میانه روی
۹۵	۳- مدارا و نرمی
۹۷	نقش عبادات در حفاظت محیط زیست
۹۷	نماز و محیط زیست پاکیزه
۹۹	روزه و جلوگیری از استهلاک طبیعت
۱۰۰	حج و حفظ ثروت حیوانی
۱۰۲	صدقات و اوقاف و تقویت قرقگاه‌ها
۱۰۵	محور دوم
۱۰۵	قواعد کلی فقه زیست محیطی
۱۰۵	۱- حرام بودن افساد در زمین
۱۰۷	از بین بردن حرث و نسل
۱۱۴	۲- حرمت اضرار به دیگران
۱۱۵	اضرار به خود

- ۱۱۷..... اضرار به دیگران
- ۱۱۹..... و اما روایات
- ۱۲۵..... تعارض دو ضرر
- ۱۲۷..... یک سخن شگفت انگیز
- ۱۲۷..... علت شگفتی این سخن
- ۱۲۸..... ۳- مدر دادن منابع طبیعی اسراف حرام است
- ۱۲۹..... اما برای تکان دهنده
- ۱۳۲..... مال و دارایی در سبب اسلامی
- ۱۳۲..... ۴- حرمت، هدیه، اذن و اسراف کردن
- ۱۳۴..... از مظاهر اسراف کوبیده
- ۱۳۹..... اقسام مالکیت در اسلام
- ۱۳۹..... در نگرش اسلامی، سه گونه مالکیت وجود دارد
- ۱۴۳..... حکم تصرف در املاک
- ۱۵۰..... ۵- قاعده حفظ نظام عمومی
- ۱۵۰..... مقدمه‌ای درباره مقوله و مفهوم
- ۱۵۱..... نیاز به نظام
- ۱۵۳..... پیامبری و حفظ نظام
- ۱۵۶..... اصل حفظ نظام در بینش هدف‌گرا
- ۱۵۹..... عبادت‌های دینی و حفظ نظام
- ۱۶۱..... مقوله نظام عمومی در میراث فقه اسلامی و اصول فقه با ذکر چند نمونه
- ۱۶۹..... قاعده حفظ نظام، ادله و شواهد
- ۱۷۲..... قاعده حفظ نظام در دو بُعد مثبت و منفی آن
- ۱۷۳..... رابطه قانونی میان قاعده حفظ نظام و دیگر احکام شرعی
- ۱۷۴..... حفظ نظام و مسائل نوپدید؛ خشکی یا انعطاف‌پذیری این قاعده

فهرست مطالب < > ۷

۱۷۷	استفاده از این قاعده در حوزه محیط زیست
۱۸۰	۶- نقش حکومت در حفاظت از محیط زیست
۱۸۰	برنامه ریزی و اجرا
۱۸۱	قانون گذاری
۱۸۲	حوزه اول: حفظ نظام
۱۸۲	حوزه دوم: پرکردن خلأهای قانونی
۱۹۰	مجازات های بازدارنده
۱۹۳	رعایت قوانین زیست محیطی در نظام های غیر شرعی
۱۹۴	تفاوت میان الزامات و تنبیهات
۱۹۷	فصل سوم: عناصر و اجزای طبیعت
۲۰۰	آب
۲۰۰	آب و زندگی
۲۰۱	آب در قرآن
۲۰۲	کارکرد دینی و زیبایی آب
۲۰۵	آب و توازن حیات
۲۰۶	خطرها و چالش ها
۲۰۸	نظریه فقهی درباره مالکیت و مدیریت آب
۲۰۸	نظریه نخست: مالکیت عمومی
۲۱۰	نظریه دوم: مالکیت دولتی
۲۱۱	حق تملک یا حق انتفاع
۲۱۳	نتیجه گیری
۲۱۴	نقش حکومت در مدیریت آب ها
۲۱۴	راه حل های فقهی برای دو مسئله کاهش و آلودگی آب ها

- ۲۱۶..... توزیع عادلانه ثروت آبی
- ۲۱۷..... اسراف در مصرف آب
- ۲۱۸..... بخشیدن آب و صدقه جاریه
- ۲۲۱..... راه حل مسئله از رهگذر قواعد فقهی
- ۲۲۲..... راه حل مسئله از رهگذر تعالیم ویژه
- ۲۲۴..... میت یا کراهت
- ۲۲۵..... آیا کراهت اختصاص به آب راکد دارد؟
- ۲۲۶..... آیا این حکم اختصاص به ادرار دارد؟
- ۲۳۶..... خشکی
- ۲۳۶..... خطرها و چالش‌ها
- ۲۷۷..... هوا
- ۲۷۸..... پیامدهای منفی آلودگی هوا
- ۲۸۱..... ۱- دیدگاه قرآن
- ۲۸۳..... ۲- قاعده‌های عام
- ۲۸۴..... ۳- آموزه‌ها و احکام خاص
- ۲۸۴..... الف) سد نکردن مسیر جریان باد به خانه همسایه
- ۲۸۵..... ب) دفن کردن میت به گونه‌ای که بوی آن به بیرون سرایت نکند
- ۲۸۶..... ج) بستن در ظرف‌های غذا و مشک‌های آب
- ۲۸۶..... د) درختکاری و نقش آن در تصفیه هوا
- ۲۸۷..... اصل قرنطینه مبتلایان به بیماری‌های واگیردار
- ۲۸۷..... ۱- گریختن از طاعون
- ۲۹۲..... ۲- گریختن از جذامی
- ۲۹۷..... ۳- مقتضای قواعد
- ۲۹۹..... حیوان

۳۰۰	امت‌هایی چون انسان
۳۰۱	مسئولیت نسبت به حیوانات
۳۰۲	سود جستن از قاعده‌های عمومی
۳۰۳	حقوق حیوانات
۳۰۳	۱- حق زندگی
۳۰۶	صبرکُثر کردن
۳۰۷	پی‌کردن
۳۰۸	مسابقه‌کش کردن
۳۰۸	آتش زدن حیران زنا
۳۰۹	۲- حق آب و علف
۳۱۳	۳- حق آزار و اذیت نشدن
۳۱۵	اوج مهربانی و مدارا
۳۱۶	اقدام‌هایی برای حفظ ثروت حیوانی
۳۱۶	۱- مکروه بودن صید جوجه‌های پرندگان
۳۱۸	۲- حفظ بهایم از نابودی
۳۲۱	۳- منع از صید لهر
۳۲۹	۴- نهی از صید کبوتر در شهرها
۳۳۰	۵- تعیین انواع حیوانات حلال گوشت
۳۳۳	فصل چهارم: محیط‌زیست و سازمان شهری
۳۳۶	مساجد
۳۳۶	مسجد و پاکیزگی معنوی
۳۳۸	۱- دور داشتن مسجد از نجاست و آلودگی
۳۳۸	۲- دور داشتن مسجد از بوهای نامطبوع

- ۳ - مکروه بودن انداختن آب دهان و مانند آن در مسجد ۳۴۰
- ۴ - استحباب جارو کردن مسجد و بیرون بردن زباله و خاکروبه از آن ۳۴۱
- ۵ - استحباب خوشبو کردن خود و پوشیدن بهترین جامه‌ها ۳۴۲
- ۶ - استحباب چراغ افروختن در مسجد ۳۴۳
- ۷ - تزیین مساجد ۳۴۳
- خانه‌ها و مسکن‌ها ۳۴۵
- زمانه‌های و طراحی خانه‌ها ۳۴۵
- شرایط و عوامل ایمنی در ساخت و ساز ۳۴۷
- ۱ - دیو چین بام‌ها ۳۴۷
- ۲ - فاصلهٔ میان - اندام ۳۴۸
- ۳ - نصب درهای مسکن ۳۴۸
- شرایط بهداشتی در ساختمان ۳۴۹
- ۱ - وسیع بودن مسکن ۳۴۹
- ۲ - دور داشتن سرویس بهداشتی از وسط خیاط ۳۵۱
- ۳ - نظافت منزل ۳۵۱
- ۴ - بیرون بردن زباله از منزل و ضد عفونی کردن آن ۳۵۲
- ضابطه‌های شرعی ۳۵۳
- گردشگاه‌ها و اماکن عمومی ۳۵۵
- آموزه‌های اسلامی و دعوت به درخت کاری ۳۵۵
- ایجاد باغ، صدقه است ۳۵۶
- وقف باغ و گردشگاه ۳۵۷
- نظافت پارک‌ها و اماکن عمومی ۳۵۹
- ۱ - ساحل دریاها و حاشیهٔ رودها ۳۶۰
- ۲ - استراحتگاه مسافران ۳۶۲

۳۶۳	۳ - بوستان‌ها و ریزشگاه‌های میوه
۳۶۸	۴ - درگاه‌خانه‌ها
۳۶۹	آیا نهی اختصاص به موارد پیش‌گفته دارد؟
۳۷۰	آیا نهی به تخلی اختصاص دارد؟
۳۷۱	حرمت یا کراهت
۳۷۹	۵ - قبرستان‌ها
۳۸۲	۶ - ماه‌های عمومی
۳۸۴	خیابان‌ها و کوچه‌ها
۳۸۴	۱ - وسیع بودن راه
۳۸۵	۲ - ممنوعیت هرگونه تعوی و از میان برداشتن موانع
۳۹۲	۳ - ممنوعیت آلوده‌سازی خیابان و کوچه‌ها
۳۹۴	۴ - ضامن بودن در برابر تعدی
۳۹۵	۵ - پیگرد متعدیان
۳۹۵	۶ - کنار زدن هرچیز گزندرسان از راه صدقه است
۴۰۰	بازارها
۴۰۱	نقش حاکم در اداره امور بازار
۴۰۲	۱ - جلوگیری از تعدی در ساخت و سازهای بازار
۴۰۲	۲ - جلوگیری از خرید و فروش چیزهای زیان‌آور و حرام
۴۰۶	حریم املاک
۴۰۶	۱ - حریم روستاها و شهرها
۴۰۷	۲ - حریم نهرها و چاه‌ها و چشمه‌ها
۴۰۸	۳ - حریم مسجد
۴۰۹	۴ - حریم خانه
۴۰۹	۵ - حریم درختان

۴۱۳	فصل پنجم: انواع آلودگی
۴۱۵	انواع آلودگی
۴۱۶	آلودگی با تابش های هسته ای
۴۱۷	ساخت سلاح هسته ای
۴۱۹	صنعت هسته ای صلح آمیز
۴۲۰	به کا گیری سلاح هسته ای
۴۲۴	آلودگی کسری یا دیداری
۴۲۴	انواع آلودگی بصری و عوامل آن
۴۲۶	خداوند زیبایی است و زیبایی را دوست دارد
۴۲۷	زیبایی مادی و معنوی
۴۲۹	چند قاعده فقهی
۴۳۰	سه چیز چشم نواز
۴۳۳	نیاز به گردشگاه
۴۳۴	هرج و مرج در شعارنویسی و پوسترچسبانی
۴۳۶	آلودگی صوتی یا شنیداری
۴۳۶	منابع تولید سروصدا و آثار آن
۴۳۸	موضع اسلام
۴۴۰	صدای زیبا و زشت
۴۴۳	کسانی که با آن ها باید آهسته سخن گفت
۴۴۶	اوقاتی که آهسته سخن گفتن در آن ها بایسته است
۴۴۷	پایین آوردن صدا در مسجد
۴۴۸	آلودگی اخلاقی
۴۵۳	فهرست مهم ترین منابع

مقدمه چاپ دوم

به سوی آگاهی، زیست محیطی

من درباره محیط زیست از نگاه اسلام، قواعدی که فقهی زیست محیطی را بنیاد می‌نهد، نقش آموزه‌های اسلام و توصیه‌های پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام در جلوگیری از خطرهایی که محیط زیست و عناصر حیاتی آن، یعنی آب و هوا و دریاها و رودها، را تهدید می‌کند، بسیار نوشتم. اما همچنان احساس می‌کنم که این موضوع جای پژوهش‌های ژرف‌تر و روشنگرانه بیشتری دارد؛ نه فقط از آن رو که برای محیط زیست، از جنبه فقهی، نظریه پردازی کرده‌ام، بلکه همچنین به این دلیل که محیط زیست با چالش‌های بزرگ و دشواری‌های فراوانی روبه‌روست، چه در سطح جهانی و خطرهای زیست محیطی‌ای که زندگی عموماً انسان‌ها را تهدید می‌کند و چه در سطح کشورهای اسلامی که دردمندان شایسته‌ها وضعیت غم‌انگیز و ترسناک محیط زیست آن‌ها هستیم و نمودار آن روبه‌تنزل بیش‌تر دارد. کشورهای ما، همانند دیگر کشورها هر روز بیابان‌زاتر می‌گردد، خشک‌سالی تهدیدش می‌کند، شبح کم‌آبی تعقیبش می‌نماید، انواع آلودگی‌ها گریبانش را می‌گیرد، بیماری‌های گوناگون دامنگیرش می‌شود و... با این همه، دولت‌ها توجهی به آن‌ها ندارند؛ زیرا بیش‌تر آنان حتی خطراً احساس نمی‌کنند و خود را

مکلف به بررسی خطرهای و مشکلات زیست محیطی نمی‌دانند، چه رسد به اینکه دربارهٔ ارائه راه حل‌های مناسب در این زمینه بیندیشند. از ملت‌ها هم کاری بر نمی‌آید و بیش‌تر درگیر نیازهای اساسی زندگی، به ویژه دنیای اصلی معیشت و امنیت هستند؛ دنیای که هر انسانی باید بدون رنج و زحمت زیاد به آن‌ها برسد؛ چرا که خداوند این دورا برای او تضمین کرده است: «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنَ خَوْفٍ» «همان خدایی که در گرسنگی غذایشان داد و از بیم [دشمن] آسوده‌ناتوان کرد». اما ملت‌های ما - با وجود برخورداری از خوان کرم طبیعت که خداوند محتاج آنان نهاده است - دنبال لقمه نان شرافتمندانه‌ای می‌دوند و پناهگاه امنی جست‌وجو می‌کنند که آن‌ها را از دشواری‌های روزگار و فریبکاری حکومتگران و تیرهای ستم - منظم کند. در چنین شرایطی نه تنها دغدغه‌های زیست محیطی نخواهند داشت که به سخن گفتن از حفاظت محیط زیست برای این ملت‌ها، نوعی رفاه‌زدگی فکری و روشنفکری فارغ از درد خواهد بود.

امنیت زیست محیطی

این را یکی از برادران فعال در عرصهٔ تبلیغ دین - سخن گفت: زمانی که اجازه خواست کتاب *فقه السلامة الصحیة - التدخین نمودج* را چاپ کند و من به او پیشنهاد کردم *اسلام و محیط زیست*، یعنی همین کتاب، را چاپ کند، گفت: مردم در کشور ما - یکی از کشورهای عرب همسایه - با بدبختی لقمه نانی برای سیرکردن شکم خود به دست می‌آورند. یعنی دغدغه‌های زیست محیطی برای آنان در درجهٔ دوم اهمیت قرار دارد و مشکل اصلی آن‌ها تأمین معاش برای گذران زندگی

آبرومندانه است.

گرچه ممکن است بعضی این سخن را تا حدی موجه بدانند، اما به نظر من، منطقی نیست؛ زیرا دغدغه غذا و امنیت، اندیشه حفاظت و مراقبت از محیط زیست را نفی نمی کند؛ بلکه عکس آن است؛ چون، محیط زیست سالم و زاینده، محیط زیستی است که انسان را حفظ و غذا و مسکن او را فراهم کند، در صورتی که نظریه ای زیست محیطی دشواری های تأمین غذا و امنیت، هر دو، را شدت می بخشد. بنابراین، کسی که می خواهد زندگی آبرومندانه و آینده امن خویش را بیمه کند، باید ثبات، ثروت، های کشورش را پاس دارد و منابع آب را از آلودگی حفظ کند. امنیت زیست محیطی، جزء جداناپذیری از امنیت عمومی انسان است، چنان که امنیت غذایی نیز با امنیت، روستا، محیطی درهم تنیده است.

من نمی دانم چه مانعی دارد که انسان های فقیر و تنگدست نیز زندگی خوش و به دور از تلخ کامی داشته باشند، یا در دامن طبیعتی، لپذیر و هوایی پاک و خالی از عوامل آلاینده و آزارنده به سربرند؟ مگر بر پیشانی فقرانه نشسته شده که فقر و محیط زیست آلوده را با هم داشته باشند؟ یا افزون بر عدم رزنج های ناشی از فقرشان، درد و بیماری های برخاسته از آلودگی محیط زیست را هم حمل کنند؟! چالش های زیست محیطی پایانی ندارد. هر روز درباره خطرهایی که زندگی را بر روی سراسر سیاره زمین تهدید می کند یا خیر از بر هم خوردن توازن زیست محیطی می دهد تازه تر از تازه تری می رسد. بی گمان، مقابله با خطرهای یاد شده و جلوگیری از بلایی که به آن اشاره شد و رسیدن به نوعی امنیت و ثبات زیست محیطی کار آسانی نیست و پند و نصیحت و راه حل های فوری و بدون مطالعه هم به تنهایی کارساز نیستند؛ بلکه - به نظر من - به فراهم آمدن سه عنصر نیاز است:

۱- آگاهی زیست محیطی

عنصر اول یا گام نخست در راه حل چالش‌های زیست محیطی، آگاهی از آن‌هاست؛ زیرا، تا زمانی که ابعاد و آثار و پیامدهای مشکل را نشناسیم، همچنان در گرداب آن دست و پا خواهیم زد و دریافتن راه حل فرو خواهیم ماند. طرح پرسش‌هایی از این دست که: با سوراخ شدن لایه اوزن چه سرنوشتی در انتظار بشر است؟ آب شدن یخ‌ها در دو قطب چه خطراتی در پی دارد؟ استفاده از سلاح‌های غیرمتعارف چه پیامدهایی برای انسان و دیگر موجودات زنده دارد؟ مصرف فزاینده منابع طبیعی، راه کجا خواهد کشاند؟ و پرسش‌هایی دیگر، به یقین در ایجاد دلواپسی‌های زیست محیطی نقش دارد و این دلواپسی‌ها باعث ایجاد آگاهی زیست محیطی و فرهنگ زیست محیطی همگانی می‌شود که به نظر ما یک ضرورت است. ما می‌خواهیم این آگاهی فرهنگی بر پایه سخنان کارشناسان و متخصصان این حوزه باشد نه بر شالوده شایعات و سخنان ناموثق. ما نه تنها وظیفه داریم به سخنان این افراد - به جز «اهل ذکر» (خبرگان) در این زمینه - گوش دهیم، بلکه به پشتیبانی و تشویق ایشان - و آیت از همه تخصص‌های مربوط به محیط زیست نیز مکلف هستیم.

۲- قوانین زیست محیطی

آگاهی زیست محیطی، اگرچه مهم و لازم است، اما به تنهایی برای حل مشکل کافی نیست؛ بلکه باید در کنار آن، قوانین زیست محیطی نیز وضع کرد و آن‌ها را به اجرا درآورد. در بسیاری موارد، قوانین زیست محیطی به قدر کافی داریم، اما، به دلیل ضعف دولت یا دستگاه‌های دولتی، این قوانین اجرا نمی‌شوند. در هر حال،

وظیفه قانونگذاری را - زمانی که از قوانین اسلامی سخن می‌گوییم - فقیه برعهده دارد؛ زیرا او مسئول شناسایی قواعد و قوانین یاد شده زیست محیطی است. فقیه باید پیش از پرداختن به فعالیت اجتهادی‌اش، مسئله محیط زیست را بشناسد تا از موضوع مربوط و اوضاع و احوال آن تصور کافی داشته باشد؛ این امر او را در استنباط حکم تواناتر می‌سازد؛ زیرا، چنان که می‌دانیم، احکام تابع موضوعات هستند. بدن تپ تپ، فقیه در فرایند اجتهادش از واقعیت بیرونی به سوی متن حرکت می‌کند و این، به او در فهم متون و دریافت عمق معنا و مضمون آن توانایی بیشتری می‌بخشد؛ چرا که متن فقط آینه واقعیت نیست؛ بلکه متن به منزله جان است و واقعیت به منزله جسم آن و بجهت کسی است که آن جان را در این جسم بدمد، اما، دردمندانه، بسیاری، وفات فقیه از واقعیت فاصله می‌گیرد و تنها با متن زندگی می‌کند و این باعث می‌شود، اجتهاد را از چالش‌های واقعیت بیرونی دور بماند. بنابراین، لازم است فقیه سخنان کارشناسان و خبرگان عرصه محیط زیست را بشنود و از نظرها و پیشنهادهای آنان راهنمایی بگیرد.

۳- تربیت زیست محیطی

گام سوم و بنیادین در این زمینه آن است که مردم در هر سن، در سطحی، از کوچک و بزرگ و پیر و جوان و تهی دست و توانگر، برای حفاظت از محیط زیست و عناصر آن و دوری کردن از هرگونه تعدی به آن تربیت شوند. آگاهی زیست محیطی (عنصر یکم) اگر به حس زیست محیطی تبدیل نشود سودی در بر نخواهد داشت. بسیاری آدم‌هایی که از خطرهای برخی رفتارهای زیانبار برای محیط زیست آگاه‌اند و با این حال آن را انجام می‌دهند؛ چون حس مسئولیت ندارند! پس، آگاهی

زیست محیطی اگر به تربیت زیست محیطی تبدیل نشوند و از عالم اندیشه و ذهن به عالم وجدان و حس و تربیت وارد نگردد، ناقص است. قوانین زیست محیطی (عنصر دوم) نیز، با آنکه اهمیت و ضرورت خود را دارند، چنانچه با تلاش‌های پیگیر تربیتی و آگاهی بخشی همراه نباشند، چندان سودمند نخواهند بود. اگر هدف از تلاش‌های آگاهی بخشی، روشن ساختن خطرهای زیست محیطی، از یک سو، بیان قوانین زیست محیطی، از سوی دیگر باشد، تا مردم با وظایف و مسئولیت‌های خود آشنا شوند، هدف از تلاش‌های تربیتی قانع ساختن مردم به ضرورت حفاظت از محیط زیست و احترام نهادن به قوانین مربوط و تشویق آن‌ها به اجرای این قوانین است. چون این قوانین در جهت مصلحت عمومی است. این وظیفه تربیتی برعهده مربیان و هدایت‌کنندگان و عالمان دینی و دیگر مسئولان است. خانواده نیز باید نقش ویژه‌ای در این زمینه ایفا کند. همچنین، مدرسه، زیرا نقش آن در این زمینه مهم و تأثیرگذار است. رسانه‌ها می‌توانند در پی ریزی آگاهی زیست محیطی و همگانی‌سازی فرهنگ تربیت زیست محیطی سهم زیادی داشته باشند.

در پایان، از همه عالمان و پژوهشگرانی که این کتاب را خوانده، درباره آن اظهار نظر کرده، یا آن را ستوده‌اند، سپاسگزار می‌کنم. با تمام درد امیدوارم که چاپ این کتاب از سوی همگان مورد پذیرش قرار گیرد. به توفیق الهی.

حسین احمد الخشن

۰۵/۱۷/۲۰۱۰ م.

مقدمه جاب اول

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، الصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطاهرين
انسان همین که دیده به زندگی می‌گشاید، تعامل با طبیعت را آغاز می‌کند:
تعامل با هوایش، آبش، درختانش، سنگ بایش، انسان هایش و جانورانش. از آنجا
که خرد اقتضا می‌کند این رابطه، بدون قنبر و مقرراتی که به آن‌ها سامان دهد و
کنترلشان کند، رها نشود، خداوند متعال، از رهگذر پیامبران و فرستادگانش
شالوده‌های آن را استوار ساخته، برایش قاعده‌ها و ضوابط تعیین وضع کرده است.

با پیشرفت زندگی و پیچیده‌تر شدن آن و افزایش وابستگی میان بشر بر سر
بهره‌برداری از طبیعت و استفاده از منابع آن و با به اوج رسیدن سیطره انسان بر
طبیعت، و در برابر جهش سهمگین صنعتی و آثار منفی آن - در کنار آثار مثبتش -
برای انسان‌ها و حیوانات و کل طبیعت، مؤسسه‌ها و انجمن‌های ملی و دولتی
بسیاری می‌بایست به بررسی عوامل و نتایج آثار منفی این پیشرفت صنعتی
بپردازند و برای حفظ محیط زیست از آلودگی انسان و از بیماری‌ها و حیوانات از
انقراض و جنگل‌ها از بیابان شدن و آب‌ها از مسموم گشتن و... راه حل بیابند. در
همین راستا، همایش‌ها برگزار شده، کتاب‌ها نگارش یافته، و برنامه‌های گوناگونی

با هدف بررسی این مشکل و آگاه ساختن مردم از خطرهای آن به اجرا درآمده است و از همه مهم‌تر، مراکز قانون‌گذاری در کشورهای مختلف جهان، مجموعه قوانینی را وضع کرده‌اند که رابطه انسان با طبیعت را سامان می‌بخشد و مانع از آن می‌شود که انسان‌ها به آلوده‌سازی و تخریب طبیعت و پایان بخشی به منابع آن ادامه دهند.

روشن ساختن موضع اسلام درباره این موضوع حساس، امری ضروری است؛ چرا که اسلام خود را شریعتی کامل معرفی و در همه مسئله‌ها و دشواری‌های بشری دخالت می‌کند و برای آن‌ها راه حل ارائه می‌دهد. اما، با وجود اهمیت این مسئله و ارتباط مستقیم آن با زندگی انسان، ملاحظه می‌شود که پژوهش‌های اسلامی و فقهی که باید این موضوع و مانع آن را در پرتو کتاب و سنت بررسی کنند، بسیار اندک است. این در حالی است که پژوهش‌های تکراری فراوان است، تکرار همان چیزهایی که پیشینیان نوشته‌اند، پدید می‌آید. نوشته‌های بیهوده که نویسندگان به موضوع‌های ناکارآمد و بی‌ثمر می‌پردازند، زیاد است. نوشته‌های تفرقه‌افکنانه که به کشمکش‌های مذهبی دامن می‌زنند، تعدادشان بسیار زیاد است و بدخواهان امت اسلامی از آن‌ها سود می‌برند، بسیار است. اما نوشتن درباره چیزیایی که به نفع مردم باشد و از دردهای جسمی و روانی و فکری و اجتماعی آنان بجا آید و در موضوع‌هایی که باعث پیشرفت امت شود آن را از عقب ماندگی برساند، بی‌گناه صدارت و پیشاهنگی و الگو بودن برای ملت‌های دیگر را باز یابد... آری، نوشتن در چنین موضوع‌هایی تنها فکر و ذکر اندکی از روشنفکران را که با دغدغه‌های امت خود و مشکلات عصر خویش آشنا هستند، به خود مشغول می‌کند؛ کسانی که با جدّ و جهد و اخلاص و به دور از تحجّر خشک اندیشان و تیرهای زهرآگین کینه‌توزان کار می‌کنند و می‌نویسند.

با افسوس و اندوه باید گفت، کم بودن پژوهش‌ها در این زمینه، علتش نبود متن‌های دینی مرتبط با این موضوع نیست؛ چرا که چنین متن‌هایی فراوان است، ولی نیاز به جمع‌آوری و سپس بررسی و استنباط دارند و این کار هم نیازمند کاوش و پیگیری جدی در منابع اسلامی، یعنی کتاب و سنت است تا بتوان متن‌های زیست‌محیطی^۱ را - اگر این تعبیر درست باشد - که در ابواب گوناگون فقهی پراکنده است و در تشکیل زینت زیست‌محیطی کمک می‌کنند، استخراج کرد.

کار دیگری که فقیه باید انجام دهد، تلاش برای تأسیس قواعد فقهی تأثیرگذار در پایه‌ریزی فقه زیست‌محیطی^۲ است. همچنین، بررسی قواعد موجود فقهی به منظور سازگار کردن مسائل زیست‌محیطی با آن‌هاست.

شایان گفتن است که ایده این بحث از برنامه «حلقه‌های گفتگو» در رادیو البشائر لبنان آغاز شد. این برنامه بازتاب بسا، خوبی در میان شنوندگان داشت و بسیاری از برادرانم، به ویژه برخی طلاب علوم دینی، از من خواستند این گفتگوها چاپ و منتشر شود تا شمار بیشتری از آن‌ها استفاده کنند. این جانب هم درخواست آنان را پذیرفتم^۳ و از خداوند قادر متعال می‌خواهم که مرادربه انجام‌رساندن این کار موفق بدارد.

کتاب حاضر، شامل یک درآمد و چهار فصل است:

در درآمد، نگاهی گذرا به وضعیت کنونی محیط زیست و عوامل آلودگی محیط زیست و خطرهای این آلودگی، و رابطه دین با محیط زیست می‌افکنیم.

۱- شروع تنظیم پیش‌نویس‌های این بحث مصادف بود با دومین روز اجرای مصوبه مجلس نمایندگان لبنان درباره ممنوعیت تردد خودروهایی که با مازوت کار می‌کنند، یعنی

در فصل یکم، از رابطه انسان با محیط زیست و مسئولیت او نسبت به حفظ محیط زیست و از نقش انسان در آبادانی زمین سخن می‌گوییم و در پایان از تجربه تاریخی اسلام در پاسداشت محیط زیست یاد می‌کنیم.

در فصل دوم، می‌کوشیم قواعد فقهی عامی را شناسایی کنیم که در پرتو آن‌ها می‌توان احکام محیط زیست و نحوه اجرای آن‌ها را استخراج کرد، به نحوی که در به دست دادن تصویری اسلامی در این زمینه و ارائه راه‌حل‌هایی برای مشکلات آلودگی محیط زیست نقش مؤثر داشته باشند.

در فصل سوم از عناصر اصلی محیط زیست، یعنی آب و هوا و درختان و حیوانات، سخن می‌گوییم تا به بیان احکام اسلامی که به این موضوع‌ها مربوط هستند و در حمایت از این عناصر مؤثرند، پردازیم. البته به بیان احکام صرفاً الزامی بسنده نخواهیم کرد، بلکه آموزه‌ها و آداب اخلاقی نیز می‌پردازیم؛ زیرا آن‌ها دیدگاه اسلام را در این زمینه بازمی‌تابانند. به علاوه، آن‌گاه که حاکم شرعی بر آن است تا از اختیاراتش برای پرکردن «ه‌طه فراع» [خلاقانونی]، که جمعی از فقیهان بر آن‌اند، بهره‌گیری، این آموزه‌ها و آداب هم‌ریزی الزامی به خود می‌گیرند. در فصل چهارم، محور بحث را محیط زیست و سازان شهری تشکیل می‌دهد. ما زیر این عنوان از سازماندهی خانه‌ها، مسجدها، راه‌ها، خیابان‌ها، بوستان‌ها، بازارها و حمام‌های عمومی سخن می‌گوییم.

در فصل پنجم گونه‌های دیگر آلودگی، مانند آلودگی شنیداری یا صوتی و آلودگی بصری و نظر اسلام در این باره را بیان می‌کنیم.